

Mijo LONČARIĆ

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Stossmayerov trg 2, HR-10000 Zagreb

KAJKAVSKO-ŠTOKAVSKI ODNOSI U SLAVONIJI Primjer dijalektne interferencije i prijelaznoga područja

Na primjeru kajkavsko-štokavskih odnosa u Slavoniji razgraničavaju se fenomeni srodnosti dijalektnih entiteta jednoga jezika. Fenomeni mogu biti: (a) prijelazni idiomi, nastali prirodnim, organskim razvojem u kontinuumu jednoga jezika (ovdje hrvatskoga, odnosno središnjeg južno-slavenskog dijasistema), i (b) sekundarni dodiri i interferencija između bliskosrodnih idioma te novi, miješani idiomi, nastali miješanjem, sekundarnim kontaktom i interferencijom bliskosrodnih govornih tipova, kao posljedice izvanjezičnih čimbenika, ovdje migracijama stanovništva (izazvanih stranom agresijom i ratovima te naseljivanjem nakon oslobađanja). Daje se slika pretpostavljenog jezičnog stanja u Slavoniji prije dolaska Turaka i utvrđuju modeli (9 tipova) miješanih govora u Slavoniji.¹

Pri prirodnom prijelazu idioma u idiom, jednoga dijalekta u drugi unutar istoga jezika, ne može se govoriti o interferenciji i kontaktu te o posuđivanju, kao što to čini npr. Bloomfield. Tu je riječ o širenju neke pojave u okviru jedne jedinice, jednoga dijasistema, o širenju jednog područja, točke, žarišta, na drugo. Druga se pojava širi, ako i s istoga područja, drukčije, zahvaćajući manje ili veće područje od prve, a treća se pojava širi s drugoga područja, od drugoga žarišta ili se pak križaju. Treba, dakle, razlikovati:

a) prirodni jezični, dijalektni razvoj u prostoru i vremenu, te

b) sekundarni kontakt srodnih idioma, gdje srodstvo, genetska sličnost, može biti također veća ili manja, kada se može govoriti o interferenciji i posuđivanju. Pri razmatranju sekundarnog kontakta srodnih jezičnih idioma i njihove međusobne

---

¹ Ovdje se objavljuje kraća verzija rasprave, pročitana na Skupu.

interferencije potrebno je apstrahirati, koliko je moguće, one crte koje su im odranije zajedničke. Zbog toga je dobro, kao što sam već prije iznosio, i terminološki razlikovati 1) organske prijelazne govore – i zvati ih prijelaznim govorima, i 2) govore nastale sekundarnom interferencijom srodnih idioma i zvati ih miješanim govorima (Lončarić 1990.).

U razvoju kajkavštine mogu se razlikovati 3 glavna razdoblja:

1. razdoblje do X. st., kad kajkavština još nije izdiferencirana u okviru zapadnoga južnoslavenskog prajezika;

2. razdoblje od X. do XV. st., s dva podrazdoblja:

a) do XII. st., kad je izdvojena kao posebna jedinica srednjojužnoslavenskoga dijasistema;

b) od XIII. do XV. st., kad se dalje razvija, grana, tako da je do XV. st. formirana kao narječje, dijasistem, skupine dijalekata, gotovo sa svim dijalektima i glavnim tipovima koji i danas postoje;

3. razdoblje od XV. st. do danas, s dva podrazdoblja:

a) do kraja, odnosno do polovice XVII. st. (različito s obzirom na pojedine dijelove kajkavskog narječja na istoku); u tom podrazdoblju kajkavština gubi mnogo na zemljištu, i to na jugu, jugoistoku te posebno na istoku u Slavoniji;

b) od XVII/XVIII. st. do danas: manji dio izgubljenog zemljišta na istoku kajkavština ponovo zadobiva, a miješanjem različitih kajkavskih tipova i u dodiru sa slavonskim, staroštokavskim i novoštokavskim govorima formiraju se novi govorni tipovi (među njima prilično velika skupina u Moslavini, Podravini i na Bilo-gori) – sjevernomoslavački dijalekt (Lončarić 1982.).

Po zakonima razvoja prirodna jezičnoga kontinuumu u prostoru i vremenu, u srednjovjekovnoj Slavoniji postojao je postupan prijelaz kajkavskog narječja, kao dijela srednjojužnoslavenskoga jezičnog dijasistema, u štokavsko narječje, upravo u tzv. staru zapadnu štokavštinu, odnosno šćakavštinu. Polazi se od pretpostavke o pet osnovnih jedinica, protojedinica srednjojužnoslavenskoga dijasistema, po kojem su istočna i zapadna štokavština dvije od tih jedinica (Brozović 1963.). Migracije izazvane dolaskom Turaka, ratovima s njima i njihovim odlaskom, promijenile su prvobitnu sliku u Slavoniji. Mnogo veće migracije izazvane nekoliko stoljeća prije dolaskom Mađara u Panoniju, a koje su veoma mnogo promijenile jezično stanje u Europi, čini se da na dijalektnoj razini u Slavoniji još nisu mogle imati utjecaja. Kajkavština je vjerojatno tamo najviše izgubila na prostoru, ako ne računamo područje sjeverno od teritorija današnjega njezina prostiranja, sjeverno od Drave, koje su krajem IX. st. zauzeli Mađari. Tada se još zapravo o posebnom

kajkavskom idiomu, o protokajkavskim govorima, može govoriti tek na vrlo niskoj dijalektnoj klasifikacijskoj razini, vjerojatno kao o dijalektu.

Na zemljište koje su u Slavoniji napustili kajkavci, a također i na dio istočnijega područja za koje ne možemo sa sigurnošću tvrditi da je bilo kajkavsko, posebno u Posavini, naselili su se sa jugoistoka novoštokavci, nosioci istočne štokavštine, idioma koji se od kajkavštine znatno više razlikuje nego šćakavština u koju je kajkavština prelazila. Međutim, šćakavština je na drugoj strani isto tako bliska istočnoj štokavštini jer je na svojem istočnom kraju prelazila u nju (kao na zapadu u kajkavštinu, pa je na jednoj strani bliskija jednoj, a na drugoj strani drugoj jedinici). Zbog te bliskosti s istočnom štokavštinom teško je danas u nekim primjerima utvrditi što je u današnjim nenovoštokavskim štokavskim odnosno šćakavskim slavonskim govorima stara slavonska šćakavska crta, slavonizam, a što se razvilo pod utjecajem istočne štokavštine, a rezultat je istočnoštokavsko-zapadnoštokavske interferencije, njihova sekundarnog kontakta i uzajamnog posuđivanja.

Kako je u Slavoniji narušeno prvobitno stanje, i to upravo sekundarnim kontaktima različitih srodnih dijalektnih jedinica, potrebno je prije razmatranja procesa i rezultata interferencije prikazati pretpostavljenu rekonstruiranu prvobitnu jezičnu, dijalektnu sliku u Slavoniji.

Pretpostavlja se da se dugo čuva posebna fonološka vrijednost kontinuate jata (koja se u istim riječima u istom vremenu na istom zemljištu bilježi sad s *i* sad s *e*) u vrijednosti zatvorenoga *e*, što potvrđuju istraživanja suvremenih staroštokavskih govora. Govori sa nezamijenjenim jatom nađeni su u Gradištu kod Županje i u nekim selima kod Našica (Finka-Šojat, Sekereš).

S obzirom na glasovnu vrijednost koju je imala kontinuant poluglasa u srednjovjekovnoj Slavoniji, prije kasnoga jednačenja s *a* ili s kontinuantom jata, pokazao sam da nije vjerojatna Ivićeva (1958) pretpostavka da je ta vrijednost bila veoma otvoreno *e* (on piše *a*). To sam zaključio na temelju nekoliko elemenata (Lončarić).

Prvo, s obzirom na sam vokalski sustav. To bi bio treći vokal *e*-tipa, što uz postojanje prozodijskih obilježja kvantitete i modulacije nije vjerojatno. U zapadnoj Slavoniji, Moslavini i na Bilo-gori otkrio sam nekoliko govora, tzv. topa *pakel*, u kojima je refleks poluglasa u naglašenom položaju, odnosno u leksemima, izjednačen s *a*, dok je u gramatičkom morfemu to vokal *e*-tipa, odnosno ima onu vrijednost koju i jat, obično zatvoreno *e*. Prijelaz u *a* svakako je moguć, ali prijelaz *e* u *e*, uz postojanje *e* između njih nije vjerojatan.

Među prijelaznim kajkavsko-čakavskim govorima na Žumberku i u Pokuplju te među kajkavsko-slovenskim govorima u Beloj krajini nalazimo i danas govore koji na mjestu poluglasa čuvaju posebnu vrijednost u vokalu tipa *šva* (ə).

U zapisima se na mjestu poluglasa ne bilježe samo *a* i *e*, na temelju čega se pretpostavljalo da je vrijednost kontinuantice bila *ɛ*, već piše također i *o* te *ö*. Ilustrativan je primjer za to pisanje toponima Pakrac, jer su u njegovu zapisivanju potvrđeni svi navedeni vokali. Kontinuantica poluglasa se do početka 16. st. po cijeloj Slavoniji zapisuje različito. Po tom sam zaključio da se do kraja 15. st. posebna njezina vrijednost čuva kao vokal *šva*. U Slavoniji se također dugo čuva posebna vrijednost kontinuantice stražnjega nazala, i to u zatvorenom *o*. Ispravio sam i pretpostavku da je slogotvorno *ʃ* prešlo u *u* prije migracije. Do kraja 14. st. susreću se zapisi s nezamijenjenim *ʃ*, uz one s *o* i *u*. Kasnije se javljaju zapisi samo toga drugog tipa, a to vrijedi i za *ɔ*, što govori da je *ʃ* prešlo u kontinuantu *ɔ*.

U prostornom odnosu kajkavštine i štokavštine u Slavoniji, o njihovoj granici (koliko se o granici može govoriti u dijalektnom kontinuumu) dosta se pisalo.

Kako je pokazano, *ɔ* i *ʃ* su izjednačeni u posebnom fonemu, a to je važna kajkavska crta u cijeloj Slavoniji. U istočnoj štokavštini se najprije izjednačuje *ɔ* s *u*, a *ʃ* još neko vrijeme čuva svoju posebnu vrijednost. Isto tako cijela Slavonija poznaje i neke druge kajkavske crte, npr. *h* u leksemu *hruška*, prema *kruška*, zatim *-a-* u *jalša*, prema *joha*. Protetsko *v-* ide na sjeveru daleko na istok, do Valpova. Međutim, malo se zna o akcentuaciji. Zbog toga sam po sigurnoj kajkavskoj sudbini poluglasa – jednačenju s jatom, zaključivao da je na početku 16. st. kajkavština na jugu sigurno sezala do Požeškoga gorja, što se i prije pretpostavljalo, a na sjeveru do područja oko Podravske Slatine. To ne znači da kajkavština ne ide i nešto dalje na istok, ali sam nakon navedene crte pretpostavljao u najmanju ruku prijelazno kajkavsko-štokavsko (šćakavsko) područje, koje je na zapadu više kajkavsko, a što se ide dalje na istok, sve više i više štokavsko. Elemenata kajkavske akcentuacije nalazimo i dalje na istoku. Tako u staroštokavskom govoru Podgajaca kod Donjeg Miholjca nalazimo duljinu na mjestima metatonijskog praslavenskoga cirkumfleksa i novog prasl. akuta, odnosno cirkumfleks i akut, i to u položajima karakterističnim za kajkavsko narječje (npr. NA mn. n. *imena*). Kako nema podataka ni drugih jezičnih elemenata koji bi govorili o nekom sekundarnom kajkavskom utjecaju na taj govor, ili o njegovu drukčijem porijeklu, tj. da nije starosjedilački, treba to (kao i protetsko *v-*) uzimati kao staru kajkavsku crtu. To može biti ostatak drugih pojedinačnih elemenata kajkavske akcentuacije, koji su nestali pod utjecajem novoštokavskoga okruženja, a može biti i jedna od izoglosa te akcentuacije koja je drukčije tekla, dalje na istok nego drugdje. Zbog toga treba, u naj-

manju ruku, zaključivati da je pretpostavljeno prijelazno kajkavsko–štokavsko područje, ako već ne i kajkavština u potpunosti, išla najmanje do toga područja (Donjeg Miholjca), a prava kajkavština nešto zapadnije, svakako do prostora istočno od Podravske Slatine.

Isto tako, upozorio sam već da se takva granica kajkavštine uočljivo poklapa s nekim političkim, administrativnim granicama u srednjovjekovnoj Slavoniji, u posavskoj Hrvatskoj, s granicama zagrebačke biskupije i kasnije s granicama Križevačke županije (Lončarić 1985.).

S obzirom na kontakt, teritorijalni i sociološki, odnosno na domenu kajkavštine i štokavštine, može se izdvojiti nekoliko situacija:

(1) kajkavština i štokavština govore se u istom selu,

(2) kajkavština i štokavština govore se u susjednim selima,

(3) kajkavština i štokavština nisu bile u kontaktu u domenama intenzivne komunikacije, niti u susjednim selima niti u vojnim jedinicama. U crkvenoj organizaciji također je postojao sličan odnos kao u vojnoj. Jednom župom mogli su biti obuhvaćeni govornici samo jednoga idioma ili oba.

S obzirom na tip govora koji su ulazili u interferenciju, treba razlikovati 4 jedinice. Naime, od triju spominjanih jedinica – staroštokavštine, novoštokavštine i kajkavštine, u trećoj je potrebno razlikovati također dva tipa, i to starinačku na nekom području i novodoseljenu, iz zapadnijih krajeva nakon odlaska Turaka. Novodoseljena je mogla potjecati dijelom s istoga područja kamo je doseljena, ali je to praktički teško utvrditi. Naravno, starinačka nije svuda istoga tipa, tj. drukčiji su kajkavski govori u Posavini, drukčiji u Podravini. Nije ni doseljenička istoga tipa, a to vrijedi, naravno, i za staroštokavštinu i novoštokavštinu. Interferencijom različitih tipova kajkavštine nastaju novi govorni tipovi, koji su mogli nastajati i(li) biti u dodiru s jednom ili drugom štokavštinom, ali nisu morali.

Postoji također razlika u starosti, odnosno trajanju pojedinih kontakata i interferencije. Na primjer, novodoseljeni kajkavski govori u sjevernoj Moslavini nalaze se tamo od početka 17. st., a u istočnoj Podravini i na Bilo-gori od kraja toga, odnosno od početka idućeg stoljeća. Najkompaktniji govorni tip koji je nastao u tim uvjetima čine kajkavski govori u sjevernoj Moslavini (sjevernomoslavački dijalekt).

U načelu, moguće su bile, a vjerojatno su se i ostvarivale, sve kombinacije četiriju navedenih osnovnih idioma, govornih tipova, a u nekom mjesnom govoru prevladale su osobine onoga tipa kojega su predstavnici bili u većini.

Ovdje treba također uzeti u obzir da je u Slavanskoj krajini do 19. st. književni jezik bio kajkavski.

Interferencijom staroštokavskih govora, posebno zapadnijih, i kajkavskih govora nastali su novi tipovi kajkavštine. To se može pretpostaviti po tom što su staroštokavski slavonski govori bili veoma bliski kajkavskim govovima ($\varphi = l$, jat, poluglas, leksik).

Otkako je u cijelu Hrvatsku uveden književni jezik na bazi štokavštine, štokavština je prestižna, i pri interferenciji ona se lakše nameće. Ponekad je teško utvrditi – ali to uglavnom vrijedi za novije vrijeme, za ranije razdoblje manje – što je utjecaj štokavštine kao narodnoga govora, a što je utjecaj književnoga jezika.

Među govovima koji su rezultat kajkavsko-štokavske interferencije može se razlikovati nekoliko skupina, tipova, s obzirom na stupanj utjecaja jednoga idioma na drugi. Među njima se može uspostaviti svojevrsna hijerarhija, gdje su na jednom kraju, ili na drugom kraju, s obzirom na to od kojega se narječja polazi, kajkavski govori s najmanje štokavskih osobina, a na drugom štokavski govori s najmanje kajkavskih osobina. To isto vrijedi ako se polazi od štokavskih govora. Uvjeto se može razlikovati devet takvih skupina, tipova.

(1) Ako se polazi od kajkavskih govora, prvu će skupinu činiti oni govori koji su preuzeli pojedinačne štokavske lekseme, one koji im prije nisu bili poznati. Takvi su mnogi govori u zapadnoj Slavoniji, u Moslavini, na Bilo-gori.

(2) U drugoj skupini bit će oni kajkavski govori koji su osim riječi preuzeli i neke pojedinačne gramatičke elemente, npr. nastavak za neki padež ili lice, ali tako da to nije imalo utjecaja na gramatičku strukturu (tj. sustav padežnih odnosno ličnih nastavaka ostao je isti) ili tako da je to imalo minimalan utjecaj. Promijenjen je neki (pod)sustav, npr. akcentski, vokalski, ili je došlo do promjena u pravilima distribucije itd., dobiven je ili izgubljen koji fonem. Primjer može biti dio govora Reke kod Koprivnice.

(3) U trećoj je skupini više promjena podsustava, ali sve promjene, inovacije, odnosno čuvanje starijeg stanja, takvog su karaktera da ne postavljaju sumnju u pripadnost kajkavštini (Čazma).

(4) U četvrtoj skupini bit će govori koji nemaju sve važnije osobine po kojima se kajkavski govori, u ovom slučaju, izdvajaju od štokavskih, ali imaju bitne kajkavske osobine, odnosno po pretežnosti kajkavskih osobina, možemo ih još svrstati među kajkavske govore (Križevački Ivanec).

(5) Petu skupinu čine takvi miješani govori koje ne bismo mogli smatrati kajkavskima, ali isto ih tako ne bismo mogli svrstati niti u štokavske (Veliko Trojstvo, Turnašica).

Ostala četiri tipa činili bi štokavski govori koji, ako polazimo dalje od kajkavštine, imaju sve manje kajkavskih crta, ili, ako polazimo od štokavštine, imaju ih sve više.

Ovo je samo primjer, model za proučavanje međudijalektnih odnosa u hrvatskom jeziku, jer su sva tri hrvatska narječja normalno prelazila jedno u drugo, i isto je tako dolazilo do sekundarnih dodira među njihovim raznim tipovima, tako da se uz više tipova prijelaznih govora – štokavsko-kajkavskih, štokavsko-čakavskih i čakavsko-kajkavskih – formiralo više odgovarajućih miješanih tipova govora hrvatskoga jezika.

L i t e r a t u r a

Ne donosi se, zbog brojnosti, sva literatura ni o pitanju prijelaznih i miješanih govora ni o kajkavsko-štokavskim odnosima u Slavoniji. Ona se može naći u radovima Dialektologie, Filipović i Lončarić 1990. Ovdje se navode samo djela spomenuta u radu.

DIALEKTOLOGIE: *Dialektologie, Ein Handbuch zur deutschen und allgemeinen Dialektforschung*, I-II, Berlin – New York, 1983.

BROZOVIĆ, D. – 1963: O rekonstrukciji predmigracionog mozaika hrvatsko-srpskih dijalekata. *Filologija* (Zagreb) IV, 45-56.

— 1970: Dijalekatska slika hrvatskosrpskoga jezičnog područja. *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru VIII* (V), 5-32.

FILIPOVIĆ, R. – 1986: *Teorija jezika u kontaktu i uvod u lingvistiku jezičnih dodira*, Zagreb.

FINKA, B. – ŠOJAT, A. – 1975: Hrvatski ekavski govori jugozapadno od Vinkovaca. *Radovi Centra za znanstveni rad – Vinkovci*. Zagreb.

HRASTE, M. – 1956: Značaj zapadnog štokavskog govora za istoriju i dijalektologiju srpskohrvatskog jezika. *Južnoslavenski filolog XXIII*, 77-81.

IVIĆ, P. – 1958: *Die serbokroatischen Dialekte*, s-Gravenhage.

IVŠIĆ, S. – 1913: Današnji posavski govor. *Rad Jugoslavenske akademije* 197, 124-254.

LONČARIĆ, M. – 1985: Toponimi u osvjetljivanju predmigracijskog jezičnog stanja u Slavoniji. *Zbornik referata i materijala V jugoslovenske onomastičke konferencije*. Sarajevo, 95-101.

— 1990: *Kaj jučer i danas. Ogleđi o dijalektologiji i hrvatskoj kajkavštini (s bibliografijom i kartom narječja)*. Čakovec.

MOGUŠ, M. – 1971: *Čakavsko narječje*. Fonologija. Zagreb.

PAVIČIĆ, S. – 1920: O govoru u Slavoniji do turskih ratova i velikih seoba u 16. i 17. stoljeću. *Rad Jugoslavenske akademije* 222, 194-269.

SEKEREŠ, S. – 1982: Govori s nezamijenjenim jatom u našičkom kraju. *Hrvatski dijalektološki zbornik* VI, 497-502.

KAJKAVIAN–ŠTOKAVIAN RELATIONS IN SLAVONIA

Summary

This article uses relationships between Kajkavian and Štokavian in order to define various relationships between related entities of one language. These can be:

a) varieties in change that originated from natural, organic development in the continuum of one language (in this case, Croatian, or the central South Slavic diasystem).

b) secondary contacts and interference between closely related varieties and newly mixed varieties that originated from the mixing, secondary contact, and interference of closely related speech varieties – as the result of extralinguistic factors (in this case, migrations), caused by foreign aggression and war, as well as settlement after liberation. The paper puts forth a hypothetical language situation in Slavonia before the arrival of the Turks, and discusses models (9 types) of mixed speech varieties in Slavonia.